

Woj. Polskiego 82, det romska gettot i Lodz.

I Förintelsens fotspår

På initiativ av Forum för levande historia och i samarbete med ÉRG och ESF-projektet Romané Bućá for en grupp män och kvinnor från Sverige till de utrotningsläger i Polen där nazisterna mördat romer under Andra världskriget. Sällskapet bestod av 20 romer från de fem romska grupperna och tanken med resan var att sätta fokus på den romska Förintelsen och hitta ett förhållningssätt till denna mindre kända del av historien som skulle kunna överföras till den svenska skolan och till samhället i stort.

Text: Bengt O Björklund och Mia Taikon **Foto:** Rosario Ali

Sällskapet reste till de platser i Polen där romer förföljdes och mördades under andra världskriget.

Från Forum för levande historias sida ville man att både yngre och äldre romer skulle delta. Detta skulle bli en resa över generationsgränserna där alla tillsammans kan uppleva och lära om historien och diskutera hur historien påverkar situationen idag.

– Vi hoppas att detta kan bidra till en historieförmedling om vad som hände romerna under andra världskriget., sade Joakim von Scheele innan avresan.

Första veckan i september var det så dags. Alla som skulle med hade samlats på Arlanda. En dryg timme senare var de i Warszawa och strax därpå satt de på en buss till Lodz.

Senare på eftermiddagen var det dags för det första av Christer Mattson många

föredrag. Under en vandring i det romska gettot och på den judiska begravningsplatsen talade han den repressiva politik nazisterna förde mot romerna.

– Lodz (Litzmanstadt) hade under den

senare delen av 1800 talet ca 3 000 invånare, men växte mycket snabbt till 600 000 på grund av industrialismens boom. Lodz var av bland annat geografiska skäl mycket lämplig för produktion, i detta fall textilindustri.

Lodz blev under tiden Europas centrum för filmkultur. De rika familjerna bidrog till detta genom sina stora tillgångar. Många av de kändaste regissörerna i USA fick sin utbildning där.

Efter kriget hade man förlorat 1/3 av befolkningen.

Woj. Polskiego 82 är den adress som 5007 romer haft under tiden de var fångar i "Zigenarlägret i Litzmanstadt", ett romskt getto.

– De romer som fanns här hade deporterats dit från Österrike, berättade Christer Mattsson.

Mia Taikon minns.

– Vi stod på innergården och såg hur litet allt är. Vi är bara 25 personer, men innergården känns redan för liten. Hur kan ca 5 000 personer ha levt här i dessa hus som är fallfärdiga. Man kan fortfarande känna av den fattigdom och all den hopplöshet som än i dag inte har lämnat kvarteret.

Fångarna i lägret fick arbeta i textilindustrin. Tyskland behövde uniformer och annat till kriget. Men saker gick inte som de hade tänkt sig. Lägret var tänkt för ca 700 personer, men fylldes snabbt på och situationen blev snart ohållbar.

På stationen i Lodz, Radegast.

– Romerna insjuknade i fläcktyfus och på en vecka dog cirka 600 romer. Nu förstår tyskarna att de måste göra något åt situationen och de bestämmer sig för att skicka romerna till dödsläget i Chelmno.

Sedan besökte gruppen tågstationen i Lodz, Radegast. På en lång vägg som ser ut som en mur finns olika årtal inristade, från 1939 till 1945. Bakom ligger ett museum med namn och årtal på alla som transporterats till Lodz under kriget. Där fanns även fotografier av fångar som arbetade i tygindustrin under övervakning av SS-soldater. Vid stationen fanns även ett stort minnesmärke. Likt stora gravstenar i betong reste de sig mörkt över stationen. Varje gravsten hade ett namn på en av de många läger där nazisterna mördade de oönskade.

När sällskapet kom fram till stationen fick de se en av de vagnar som användes för transport av fångar.

– Det var en märklig känsla att gå in i denna vagn, minns Mia Taikon. Det kändes som om man inte fick någon luft.

Dag två

Dagen därpå reste sällskapet till Chelmno. I byn Chelmno fanns ett slott och kyrka som låg en bit bort. Detta blev ett förintelsläger verksamt från december 1941 till mars 1943, men verksamheten återupptogs från juni 1944 till januari 1945. Man anser att minst 152 000 människor mördades här och cirka 5 000 av dem var romer.

– Den här delen av Polen införlivades med det tyska riket 1940. Man flyttade hit tysk befolkning. Byn delades upp. På ena sidan vägen bodde tyskarna, på den andra sidan bodde polackerna, berättade Christer Mattsson.

Arthur Nebe var befälhavare för Einsatzgruppe B 1941, en mobil insatsstyrka som utförde talrika massaker på civila i Vitryssland. Enligt tillförlitliga beräkningar skall Nebes bataljon ha mördat drygt 45 000 personer.

Samma år får han en instruktion om att de 300 000 judar som finns i olika läger

Monumentet bakom tågstationen. På skyltarna kan man läsa namnet på olika läger.

ska försvinna. Han har ju redan vanan inne så han vet precis vad han ska göra. Nebe stod även bakom idén med gasvagnar som användes i Chelmno. De 17 september 1941 ger Hitler ordern om att nu kan man döda judar för att göra plats för andra i lägren.

– Gasandet i Chelmno började den 8 december 1941 och pågick fram till mars 1943. Man insåg ganska snart att det inte gick att skjuta de 300 000, utan man började experimentera med gas. Redan 1940 har man i detta område tagit livet av sjuka och handikappade med hjälp av en gasbil. Den blev känd bland allmänheten. Det var en täckt lastbil och på den stod

”Kaffehandel”. Den åkte till olika institutioner där man hade mentalpatienter eller andra kroniskt sjuka människor som avlivades. Herbert Lange var chef för detta, berättade Christer Mattson medan gruppen stod utanför kyrkan i Chelmno.

Men det fanns en skillnad i att döda tusentals oönskade patienter mot att döda judar i hundratusental.

– Det fanns från början ingen egentlig plan, utan allt liksom bara växte fram. Från början beställde man tre lastbilar. När de användes på patienter kunde man ibland bara bära in dem, men hur skulle man göra för att få in cirka 70 personer i bilen?

Funderingar vid slottsruninen i Chelmno med kyrkan i bakgrunden.

Vid runinerna av kvarnen där man malde skelett och krematoriet. Jorden är helt mättad av benskärvor.

I Chełmno användes bland annat gasvagnar, där kolmonoxid leddes in i lastutrymmet, i vilket offren befann sig.

– Man ledde in offren i slottet där de fick klä av sig. Sedan marscherades de genom en mörk tunnel in i ett väntande ljus. Det var gasvagnen, lastbilen som modifierats för att kunna gasa ihjäl människor, berättade Christer Mattsson.

I september 1944 inleddes Aktion 1005 i Chełmno. Man spränger slottet och judiska lägerfångar straffkommenderades dit för att där gräva upp de förruttnade liken ur massgravarna och därefter kremera dem. Allt för att dölja vad som har hänt. När förintandet återupptogs var det genom kyrkan man marscherade de som skulle mördas. Det var dock inte så effektivt och man tvingades ändra på strategin. Man började deportera fångar till Auschwitz.

Lägerpersonalen läm-

nade Chełmno den 18 januari 1945; två dagar senare anlände Röda armén.

Sällskapet fick nu göra en resa på fyra kilometer med bussen från slottsruinen till den massgrav som låg i utkanten av byn och som kallas för Waltlager. Samma resa som de mördade fångarna gjort. Där fanns tidigare ett krematorium och en kvarn där man malde ner resterna av det som inte brann upp. Hela jorden i det området var helt mättad med benfli-

sor. En mur är numera upprättad runt massgravarna där det sitter minnesplaketter över dödade judar. Inte ett ord om romernas öde här. Sällskapet från Sverige höll en minnesceremoni där Berith Kalanders och Kristina Georgessons barn till överlevande, tände ljus och höll en tyst minut.

Dagen avslutades med middag någonstans på vägen mot Oswiecim.

Fortsättning i nästa nummer...

Minnesceremonin där Berith Kalanders och Kristina Georgesson tände ljus och höll en tyst minut.

*Vid ingången till
Auschwitz.*

I Förintelens fotspår

Här fortsätter berättelsen om resan till Polen som gjordes av en grupp från tre städer. De kom från de fem olika grupperna och målet var att följa i romernas spår under Förintelsen. Resan arrangerades av Forum för levande historia i samarbete med ÉRG.

Text: Bengt O Björklund **Foto:** ÉRG

Dag tre inleddes med resa till Auschwitz I, ett omfattande huvudläger och satellitläger med jordbruk. Detta var ett förintelseläger där gaskamrar och krematorier installerades och det systematiska mordandet av judar och romer utfördes. Här mördades större delen av de cirka en miljon judar, 74 000 polacker och 20 000 romer som dog i Auschwitz.

– Man behövde ett nytt läger i Polen eftersom det var fullt överallt. Då tog man över en gammal militärförläggning och byggde till nya byggnader. 728 fångar var först på plats och började bygga.

Det tog tre år att bygga Auschwitz I med sina gaskammare. När allt var klart bodde det cirka 800 personer i varje hus. 100 personer sov i 30 sängar i varje rum.

Den tid en nyanländ fange normalt tillbringade i lägret var bara två timmar.

Sedan var de döda och deras aska användes som gödsel. Urvalet skedde mycket snabbt. De skickade hellre fångarna till gaskamrarna än till de överfulla lägren för att jobba.

– 1941 kom de första romerna till lägret, men de registrerades inte som romer utan som politiska fångar. I början fick de behålla sina ägodelar; kläder, instrument, verktyg och annat. Tanken var att de skulle utgöra ett slags Skansen, berättade Christer Mattsson.

I gaskammarna kunde man ha ihjäl upp till 1500 personer om dagen. Själva ihjälgasandet tog 20 minuter, men att för städpatrullen tog det upp till 24 timmar.

– Bland annat samlade man offrens hår. Ett kilo hår var värt en riksmark. När lägret stängdes fanns det fortfarande ett ton hår kvar, sade Christer Mattson.

Under eftermiddagen tog Christer Mattsson med sig det romska sällskapet till ett tågspår, ett sidospår där nazisterna gjorde ett tidigt urval av vilka som skulle direkt till gaskamrarna.

– Den absoluta majoriteten skulle mördas omgående och det var här som alla romer klev av. Det stod lastbilar på tomgång och väntade på de som skulle till gaskamrarna. De som valdes ut till slavarbete delades upp i kvinnor och män.

Idag har man röjt fram en del av den långa rampen där fångarna klev av tåget. De längsta transporterna kom från Tessalonike, de tog cirka två veckor. Det var varmt, inget vatten. Alla var döda när de kom fram. Cirka 70 – 80 personer fanns i varje vagn och varje tågsätt hade med sig cirka 3000 tusen fångar. Så det krävdes en lång ramp när de klev av.

Därifrån gick gruppen till fots, samma väg som fångarna en gång tvingades att gå, till Birkenau.

I oktober 1941 upprättades ytterligare ett lägerområde, tre kilometer från huvudlägret. Det fick namnet Auschwitz II eller Birkenau, uppkallat efter den

polska byn Brzezinka (Birkenau på tyska) där det byggdes. Birkenau fungerade som förintelsläger, med fyra större gaskammare och krematorier. Birkenau byggdes hela tiden ut och blev det största lägerområdet, med över 250 baracker och byggnader. Auschwitz I och II drevs av SS, med Rudolf Höss som kommandant. Den största andelen av fångarna var judar, som kom från alla de tyskkontrollerade länderna. I början av 1943 inrättades en särskild lägerdel för romer. Dit deporterades omkring 23 000 romer.

Som mest fanns det cirka 100 000 fångar i Birkenau.

Det som möter gruppen när man närmar sig Birkenauläget är de berömda konturerna med järnvägsspåren som leder in i ett tegelkomplex. Först går man i den del av läget som hade slavarbetare. Här bodde 8400 fångar under vidriga förhållanden.

– Det fanns bara en byggnad med toaletter, men alla skulle vara klara på trettio minuter, vilket var omöjligt. Samtidigt hade de flesta konstant diarré. De fick inte mycket att äta. Genomsnittslivslängden var cirka tre månader. Det var inte meningen att man skulle överleva. Antingen dödades man vid ankomsten eller så skulle man arbeta ihjäl sig.

Från början byggde man inga toaletter alls. Ett läger för tiotusentals fångar. De grävde gropar i marken istället, men då spred sig tyfus och kolera.

– SS-personalen blev själva sjuka. Den ansvarige SS-läkaren blev sjuk och dog. Då förbättrade man villkoren, inte av medlidande för fångarna, men för att systemet inte alls fungerade. Man kan inte tala om tysk noggrannhet här, utan man lärde sig allt eftersom. Den enda idén som var glasklar var att man skulle ha ett rasrent Tyskland.

Gruppen hamnar i en barnbarack. Där fanns det teckningar på väggarna som fångar hade gjort. Här bodde även polska barn som skulle bli bortadopterade.

– Fångarna försökte göra det lite bättre för barnen. Det fanns till och med små stegar för att de minsta skulle kunna ta

Vår polske guide i museet i Auschwitz vid foto av anländande fångar.

sig upp i britsarna. Här fanns det även spädbarn.

Att hålla nästan 100 000 slavar var dyrt och kostade mer än vad man fick ut i arbete.

Nu var det dags att besöka gaskammare och krematorium nummer tre.

– Kapaciteten var 1500 människor i taget. Gaskammaren låg under mark. När gasningen var klar öppnade man och drog ut kropparna och hissade upp dem till krematoriedelen. SS sprängde det hela för att dölja vad man hade gjort.

Det var andra fångar som tvingades att bränna kropparna. "Zigenarläger" låg inte långt bort.

– De visste säkert vad det var som pågick.

Gruppen hamnade sedan i inskrivningsbyggnaden.

– Här kom man in som individ och kom ut som fånge. Man kom in med sitt namn och sina kläder, sedan kom man ut utan hår, med fångkläder och ett intatuerat nummer.

Det var för lössen skulle alla blev rakade. Alla ägodelar fångarna hade med sig hit togs ifrån dem och samlades in. Senare skickades mycket ut ur läget. Men mycket av det som samlades in brändes också. Efter att ha rakats över hela kroppen hamnade fångarna i ett rum där de undersök-

I barnbaracken i Birkenau.

*Inskrivnings-
byggnaden, den så
kallade Saunan
med foton stulna ur
fångarnas bagage.*

tes av en läkare i jakten på guld som någon kanske försökte smuggla in. Näste steg var att duscha. Efter att ha torkat fick de sina lägeruniformer.

– Här utfördes även en andra selektion om det var något man missat tidigare. Nu var de ju nakna om man kunde lättare se vilka som inte skulle få leva.

På väggarna hänger fotografier som nazisterna inte hann bränna, foton på några av de fångar som passerade intagningen. Även privata foton finns med, foton som tagits från fångarna.

Nu fick ”Zigenarlägret” besök av gruppen. De första romerna transporterades hit från Tyskland i februari 1943. Då var inte lägret helt klart. Rummen var inte klara och avloppet fungerade inte. Det fanns inget vatten. Nästa transport kom två veckor senare. 1700 romer anlände då. Många av dessa romer hade tyfus och därför registrerades de inte utan togs direkt till gaskammaren. Det var de första romerna som gasades ihjäl.

I april 1943 tappar läkarna kontrollen över tyfusepidemi. Man utökar sjukhuset storlek. 370 barn föddes där. Inget av de barnen överlevde. Det är Mengele som är ansvarig för den här delen av lägret. Han var särskilt intresserad av tvillingar. Han

var övertygad om att i framtiden skulle den ariska kvinnan alltid föda tvillingar eller trillingar. Sina experiment på tvillingar gjorde han i barack 31. Utanför fanns också en lekplats. Barnen var på plats mellan 08.00 till 14.00. Sedan fick de återvända till sina mödrar. I ”Zigenarlägret”, där både män och kvinnor bodde tillsammans, hängde romerna upp filter mellan sängarna för att få lite eget utrymme. Allt som är kvar av lägret idag är en skorsten. 21 000 romer var registrerade i detta läger. I augusti 1944 mördades de sista romerna här. Man hade redan försökt avliva dem i maj, men det hade blivit ett stort motstånd.

Avslutningsvis samlades gruppen vid minnesmärket för de romer som mördades här.

Christer Mattsson läser ett kapitel ur Berith Kalanders bok, Min mor fånge nr: Z4517. En ceremoni inleddes. Man spelade

och sjöng sedan Tove Janssons Höstvisa. Därefter tände Berith Kalanders och Kristina Georgesson, två barn till överlevande, ljus till minne av de som föll offer här.

Fred Taikon talar.

– Det finns en tanke med detta monument, att vi ska komma hem och berätta vad som en gång hände. Att vi romer ska minnas.

Alla sjöng sedan Gelem, gelem. En tyst minut följde.

Fortsättning följer i nästa nummer

Emilia Huczko, Sergiusz Markowski och Domino Kai.

Här är hela gruppen som for till Polen tillsammans med med överlevaren Edward Paczkowski i mitten.

I Förintelsens fotspår 3

Nu fortsätter berättelsens om de romer och resande som åkte iväg till polen för att upptäcka vad som hände romerna under Andra världskriget. Resan arrangerades av Forum för levande historia i samarbete med ÉRG.

Text: Bengt O Björklund **Foto:** ÉRG

Den fjärde dagen inleddes med ett besök i den romska organisationen

Stowarzyszenie Romów w Polsce lokaler där organisationens ordförande Roman Kwiatkowski hälsade alla välkomna. Han berättade om hur organisationen arbetade, vilka aktiviteter de hade. Stowarzyszenie Romów w Polsce var den organisation som drivit på framtagandet av det romska museet i Auschwitz. Ett museum som tyvärr oftast inte ingår i den ordinarie guidningen av Auschwitz.

– Vi har även en tidning som vi har haft i över tolv år. Vi har sedan början av nittioalet samlat in vittnesmål från överlevande av Förintelsen. Det var sista chansen innan de sista av dem avled. Vi har också forskat i vad som hände romerna under kriget. Vi har samlat in över 3 500 vittnesmål.

Med på mötet fanns även Edward Paczkowski, en romsk överlevande.

– 1940 hade jag tre systrar och två bröder. Min äldre broder som jag såg upp till ville att jag skulle gå med i motståndsrörelsen där han var med. Då visste jag först inte vad det innebar.

Han fick svära att inte yppa sitt medlemskap för någon, sedan fick han lära sig att kasta granater och han fick ett litet vapen att ta livet av sig med om han skulle tillfångatas.

– Under det första året lyckades vi spränga 20 tanks och 19 pansrade fordon.

Under våren 1941 när motståndgruppen, som bestod av 5 tonåringar, tre polska och två romska, skulle spränga åtta tanks blev de tillfångatagna.

– Jag hann inte använda min pistol. Vi hamnade i separat celler i ett fängelse.

Vid midnatt väckte de oss och tog oss till ett förhörssrum. Där blev vi torterade med el. Jag har fortfarande problem med elskador i ett ben. Men jag berättade ingenting och vi hade falska dokument.

De slog även igen dörren över hans hand tills den knäcktes och de slog honom i huvudet när han försökte få loss handen från dörren. Slutligen upphörde tortyren och de unga männen hamnade i ett annat fängelse.

– Efter två veckor tog de ut oss och satte huvor över våra huvuden. Vi trodde vi skulle skjutas. Men vi hamnade i Auschwitz. Där fick vi höra att enda vägen ut var genom krematoriet och skorstenen.

Männen tvingades bära en röd triangel, ett tecken på att de var politiska fångar. Edward Paczkowski var då 12 år. De fick bo i Block 18.

– När någon försökte rymma straffades vi allihop och fick stå upp ute hela natten. Det var många som frös ihjäl under den kalla vintern då temperaturen sjönk till under minus 20. Detta kunde ske två, tre gånger i månaden. Sedan tvingades vi tillbaka till vårt arbete på morgonen.

Vad Edward Paczkowski inte visste då var att hela hans familj också var på samma läger, men i zigenardelen. Alla av dem dog där.

Vid ett tillfälle när några hade rymt tog de tio fångar och avrättade dem i gas-kammarna.

– När vi hade blivit räknade på kvällen togs jag in på avdelningen där min bror fanns, men han var inte kvar. Han var en av de tio.

Edward tvingades att sortera potatis.

– När jag inte sorterade tillräckligt fort slogs jag nästan medvetlös med en spade. Jag kunde inte stå upp, men lyckades ta mig till sjukhuset.

När de skulle bada fick de klä av sig nakna och springa till de cementhandfat som fanns. På vintern var den språngmarschen kall och vattnet var också iskallt.

– De tvingade oss att bada i det iskalla vattnet med hjälp av hundarna.

En dag när de kom tillbaka från arbetet såg de tolv galgar med rep.

– Vi trodde att det var vi som skulle hänga. Men det var tolv andra fångar som leddes fram. De fick själva lägga repet runt nacken och hängdes.

Ofta hetsades hundarna mot fångarna.

– De gick oftast direkt mot våra halsar. Det var många som blödde ymnigt från de sår hundar åsamkat dem.

En gång stal Edward ett stycke bröd, blev infångad och tvingades dansa till kulor runt fötterna.

– Han träffade några tår på min vänstra fot. Jag kände ingenting, bara att det blev blött. Sedan när han hade slut på kulor lyckades jag smita iväg och gömma mig i folkmassan som samlats. Som tur var kom han inte ihåg mitt fängnummer.

1944 togs Edward Paczkowski och 16 andra män till Buchenwald. Efter en månad där i karantän hamnade han i Dora. Där fanns det ett stenbrott.

– Där arbetade vi i dubbla skift.

En dag togs 400 fångar till järnvägsstationen. Det var i april 1945.

– Vi tillbringade en vecka på detta tåg. Varje gång tåget stannade ropade vi efter vatten, men ingen gav oss något.

Edward Paczkowski.

Slutligen kom vi till Bergen Belzen. Då var 35 man redan döda.

Det dröjde inte länge förrän amerikanerna kom.

– De kom med tio tanks. Jag och tre andra fångar lämnade lägret, men vi var tvungna att vila nästan efter varje meter. Slutligen hamnade vi i en stad. Vi tog oss till ett sjukhus. Jag bad om hjälp sedan svimmade jag. När jag vaknade tog de mig till ett bad och en riktig säng att sova i. Det var som att hamna i himlen.

Edward Paczkowski tillbringade sedan hela sommaren på ett sanatorium.

– Jag lämnade sedan sanatoriet och

togs till de romska läger som fanns i området. Sedan följde jag med dem runt om i Tyskland.

1948 tog han sig till Polen och träffade en romsk flicka som han gifte sig med.

Det var med stor vördnad gruppen tog avsked.

Nu gick resan vidare till Tarnow där man besökte Etnografiska museet. Där fanns en hel avdelning med romska föremål som samlats in, bland annat fotografier, kläder och olika föremål som använts av romer i sina yrken. Det fanns en hel vägg med fotografier och förklaringar av romernas olika religioner. Christer ville veta vad gruppen tyckte om denna utställning. Var den bra? Sakandes det något? Fanns det något om inte borde vara med?

– Jag tyckte att utställningen i sin helhet var bra, men att delen om romsk skrockfullhet och trolldom inte borde lyftas fram eftersom den bara ökar på fördomarna om romer, säger Mia Taikon.

I museets bokhandel fanns det många intressanta böcker om och med romer.

Efter det uppsluppna besöket på museet blev det allvar igen. Nu tog Christer med sig gruppen till en övergiven judisk kyrkogård. Allt var helt övervuxet, rötter från de stora träden hade underminerat gravstenarna så att de välvt.

Edward Paczkowski berättar sin hemska historia.

Fred Taikon berättar om bilderna på det romska museet.

Den judiska gravplatsen.

Foto: Amanda Lindgren.

Gruppen vandrade runt och läste på olika gravstenar. Christer förklarade hur man skulle tolka de olika inristningar som fanns på stenarna.

– Den här gravplatsen visar på en mång-
hundraårig närvaro av judar i Tarnow.

Han berättar vidare om hur alla romer i området mördades av nazisterna.

– För mig säger en sådan här plats mer än att beskriva allt våld. Det var här människorna bodde, här kan vi få en bild av dem. Vilka var de, de som förlorade allt? Varje sten berättar något om människan som ligger där.

Men det är inga släktingar som besöker denna kyrkogård.

– I Polen finns det 1100 sådana här kyrkogårdar. Ingen vårdar gravarna. Alla som skulle ha gjort det har mördats. Eller snarare, de föddes aldrig. Det är just detta som är en stor del av ett folkmord, alla de som aldrig blev födda, berättar Christer Mattsson.

Sista delen kommer i nästa nummer

Bakro

En originalserie av Ulf Lundkvist och Bengt O Björklund.

Christer Mattsson berättar om när och hur SS-trupperna blev tränade till officerare.

I Förintelsens fotspår

Här är sista delen av historien om resan till Polen. Den sista dagen av Polenresan åkte gruppen först till Rabka där de tyska SS-trupperna hade officersskola. Resan avslutades med ett besök i de judiska kvarteren i Krakow.

Text: Bengt O Björklund **Foto:** ÉRG

Christer tog med sig hela gruppen ut i skogen. Man gick i en brant backe och plötsligt så stannade han och man såg ner i en ravin.

– Vi har gått på ena kanten av en skjutbana. Ravinen där nere är som ni kan se kantad av judiska gravstenar för att stabilisera den. Det finns vittnesmål som påstår att man ibland använde sig av levande måltavlor, att man lät judiska barn springa genom ravinen och sköt på dem.

Det här var en plats där man förde samman människor med olika bakgrund och fick dem att agera på samma sätt.

– Här snabbutbildades officerare våren 1941 innan anfallet mot Sovjet. Utbildningarna pågick fram till 1944. Insatsstyrkorna som senare hamnade i Vitryssland och Ukraina och som sköt romer på plats hade alla fått sin utbildning här.

– Man kan ju fundera över vad det är för utbildning man hade här. De var ju från början helt vanliga människor, men blev soldater som utan att blinka mördade judar, romer och andra oönskade människor. En del gjorde det för att de gillade det, andra för att det var deras jobb och andra för att alla andra gjorde det. Många såg en karriärmöjlighet. Det tog sex månader att bli officer.

De ideologiska fanatikerna var tongivande. Den slutgiltiga lösningen på jude- och romafrågan predikades här.

Gruppen gick vidare in i skogen utanför Rabka. Efter en stund kommer man fram till en liten glänta omgärdad av ett järnstaket. I mitten låg en stor rektangel av betong i flera trappsteg. Detta var en massgrav.

– Det här är en av de största massgravarna i området. Även de andra gravarna

är täckta av betong, berättade Christer.

Vid sidan står ett stort antal gravstenar man har samlat upp från skjutbanan för att ge dem lite värdighet.

– I det här området bodde det många judar. De var ryggraden i handeln i den här delen av världen. Det gjorde det enkelt för nazisterna som kunde tömma by efter by, berättar Christer.

Han talar om den förnedring SS soldaterna utsatte fångarna för när de rakade dem innan de tvingades till slavarbete.

– Det var också en av anledningarna till att officersutbildningen var så effektiv. De hade ju redan i flera år fått vetenskap om att vissa människor var mindre värda än andra. Det innebär att de ogillar dessa människor som bara är till besvär och gärna utsätter dem för slavarbete och förnedring. De äcklades av dessa fångar och tyckte att de jävlades med dem, säger Christer.

Christer berättar om Herman Friedrich Grebe, en tysk företagare i östra Polen. Han använde sig av slavarbetare.

– När hans arbetare började avrättas började han undra vad det var som hände

och bestämde sig för att följa med och se hur det gick till. Han vittnar i Nürnberg-rättegången om hur han gick fram till de grävda groparna, hur han hörde gevärssalvor. Han berättar hur SS officerarna tvingade fångarna att klä av sig nakna, hur de stod familjevis och tog farväl av varandra. Han minns särskilt en familj på åtta medlemmar. En man och en kvinna i femtioårsåldern, deras barn, en ettåring, en åttaåring, en tioåring, två vuxna döttrar strax över tjugo. En gammal kvinna i vitt hår höll i en ettåring och sjöng något. Det äkta paret såg på med tårar i ögonen. Pappan höll den tioåriga pojken i handen som kämpade för att hålla tillbaka sin gråt. Pappan pekade mot himlen som om han försökte förklara något. Mannen minns ännu hur en svarthårig och smärt flicka gick förbi och sade: Bara 24 år.

Herman Friedrich Grebe ägnade resten av kriget åt att gömma och försöka rädda dessa människor.

Alla var mycket berörda efter besöket i skogen. Tårarna rann.

Nu var det tid att åka till hotellet i Krakow för en natts sömn innan det var dags för ett besök i de judiska kvarteren.

Den sista dagen inleddes med en lång promenad i spöregn. Gruppen hade nu hamnat på en fotbollsplan. Vad skulle de göra där?

– Tidigare var judarna tvungna att bo i en egen stad som låg utanför Krakow, men numera har den vuxit ihop med Krakow och är mer som en stadsdel. De flesta judar levde vid tiden före kriget som alla andra. De spelade till exempel fotboll och handboll. Här i Krakow hade man till exempel ett judiskt fotbollslag som hette Krakow Makabi. Som ärkefiender hade de ett polskt lag som hette Wistola med en rasistisk hejarklack. Det judiska laget förlorade nästan alltid. Men en dag kom ett judiskt lag från Wien och vann med tre noll. Dagen därpå skulle det polska laget möta Krakow Makabi igen, nu för att hämnas förlusten mot det judiska laget från Wien. Makabi vann med fem noll. Hela stadion kokade.

En man minns, det var den lyckligaste

Dessa gravstenar fanns tidigare på skjutbanan i ravinen.

dagen i mitt liv. Sedan kom Förintelsen. Efter den inga mer lyckliga dagar.

– Stadion är idag, ironiskt nog, Wistolas hemmaarena. Makabi förintades.

Christer guidar sedan runt i de andra judiska kvarteren.

– De är omöjligt att ta in allt det som finns här, ett otal synagogor och många hus. Judarna på den tiden var inte alla chassidiska judar med tinningslockar, långt skägg och hatt. De levde som alla andra vid den här tiden.

De flesta stora städer vid den här tiden hade ett levande judiskt kvarter. De flesta av judarna hade medborgarskap i de länder där de bodde, till skillnad från romerna som ytterst sällan accepterades som medborgare.

Under vandringen genom det före detta

judiska kvarteret vandrade man förbi många synagogor. För femton år sedan var hela området tomt och förfallet, men idag är det ett populärt ställe, rent av ett inneställe. Allt är idag renoverat. Nu finns här många restauranger och butiker.

– Men de flesta andra judiska kvarteren i andra polska städer är tomma och glömda.

Christer berättade sedan en rolig judisk historia där den judiska humorn är uttalad och där det lågmält berättas om judarnas intelligens och affärssinne. Med de orden ger Christer gruppen sin sista uppgift, en uppgift som vi istället ger till våra läsare. Kan någon av er komma på en romsk historia som innehåller en uttalad romsk humor? Hör av er till redaktionen.

Tack före en mycket intressant resa!!!

Några av deltagarna från Polenresan under avslutningsseminariet på Forum för levande historia.

Om detta måste vi berätta!

I slutet av februari träffades några av de som reste till Polen för att göra en utvärdering av resan. I Forum för levande historias lokaler på Stora nygatan i Stockholm samtalade man om resan. Lars Lindgren från DO berättade också om romernas situation idag och dess koppling till historien.

Text: Bengt O Björklund **Foto:** Maria Taikon

På grund av influensatider var inte alla de som var med på resan till Polen samlade denna dag. Dagen inleddes av lära- ren och författaren Christer Mattsson. Han hade varit pedagog under hela resan och det var hans stora kunskap om Förintelsens mekanismer som utgjorde behållningen. Detta var inte hans första resa. Han har varit där med många av sina skolklasser och han har även åkt med enbart politiker.

– Jag har nog sammanlagt tillbringat cirka ett och ett halvt år i Polen med dessa resor.

Mia Taikon var först ut på plan med sina reflektioner kring resan.

– Jag blev ganska snart ödmjuk inför min kunskap om vad som hände. Jag trodde att jag redan visste det mesta, att mitt sätt att se på det som hände var det

rätta, men redan första dagen insåg jag att så var det inte. Den röda tråden i det som hände finns kvar, detta skulle kunna hända igen.

Terno Lindström var en av de finsk-romska män som var med på resan.

– Den här resan väckte ett stort intresse hos mig. Man hör ju hur romerna har det sämre i andra länder och nu började jag intressera mig för dem på ett annat sätt. Resan fick mig också att se hur människor drabbas på nära håll.

Christer menade att när man utplånar hela släkter, utplånar man också alla minnen och platsen där de alla kom från försvinner.

Även Lars Lindgren var nöjd med resan.

– Det är stort, tycker jag, att vi som kommer från olika håll, från olika liv,

ändå tillsammans kan se på det som hände gemensamt. När man är där på plats kommer det som hände så påtagligt nära och platserna där det hände ligger inte så långt bort.

Richard Nyman är också finsk rom från Eskilstuna.

– Många finska romer förstår inte vid- den av det som hände romerna under kri- get. Det finns ett lugn på dessa hemska platser som skrämmande. Man fick känslan av att vara instängd, men det fanns mycket skratt under resan också, tillade han.

Även Leif Ahlgren är finsk rom.

– Min känsla när jag var på dessa platser där det hemska hände var att, detta måste vi föra vidare. Jag skulle vilja åka tillbaka och lära mig mera.

Joakim Scheele från Forum för levande historia tog ordet.

– Det var fantastiskt att få vara med på denna resa, att kunna uppleva samma sak från olika håll, ur olika perspektiv. Man tänker mycket efter en sådan här resa och det tar ett tag innan man har bearbetat det man har upplevt.

Leif minns särskilt ett tillfälle när Christer berättade om en pappa som försökte trösta sitt barn just innan de avrättades. Mia menade att berättelserna fick ansikten

– Man var nästan där när det hände.

Många delade en känsla av vanmakt inför det som hände romerna under kriget.

– En stark känsla man får är att göra motstånd, att man vill och kan göra något, sade Lars.

Terno pratade om hur svårt det kan vara att hålla sitt engagemang brinnande i vardagen och Christer gav sin syn på kunskap.

– Kunskap är kunskap när den omsätts i handling. Att föra kunskap vidare är också handling.

Fred Taikon tyckte att gruppens sammansättning hade varit bra.

– Tanken var ju också att vi skulle göra något efteråt, att vi skulle föra vår kunskap vidare. Men än så länge saknas det resurser för att vi ska kunna samlas.

Fred tyckte också att resan varit lärorik.

– Jag trodde också att jag kunde mycket om det som hände romerna under kriget efter att ha arbetat med detta i över tjugo år, men jag har lärt mig mycket. Det var starka upplevelser att vara på plats och höra alla berättelser.

Lars Lindgren påtalade bristen av romsk närvaro på många av de platser de besökte.

– Det finns mycket dokumenterat om Förintelse, men allt för lite om romernas

del i den, sade Lars Lindgren.

Bristen på kunskap om romernas Förintelse speglar sig även i skolan. Ingenstans talar man om detta.

Sedan berättade Lars Lindgren om DO:s arbete och gruppen fick i uppgift att tänka på vad som låg bakom förföljelsen och diskriminering av romer. Amanda Lindgren är fotograf. Hon hade med sig ett bildspel från resan med svartvita foton. Det var ett imponerande bildspel.

Dagen avslutades med att alla fick komma med förslag på vad som borde göras bättre inför nästa resa. Alla var rörande eniga om att dessa resor spelade en mycket stor roll i kunskapsspridningen av det som hände romerna under Andra Världskriget. Och att denna kunskapsspridning måste fortsätta.

Rumänska romer det svänger om

Musikens Hus i Göteborg hade fint besök 14 mars. Då kom den romska 11-mannaorkestern Mahala Rai Banda från Rumänien och spelade sin svängiga musik.

Text: Leila Aissat

Foto: Dubravko Grdic

Mahala Rai Banda bildades 2002 när violinisten Aurel Ionitas tidigare grupp "Rom Bengale" upphörde.

Förutom Aurel på violin, innehåller MRB flera olika blåsinstrument, dragspel, bas och trummor.

De spelar traditionell Lautari-musik men moderniserar den och är även influerade av funk, reggae, soul samt orientalsk och indisk musik.

Aurel och några andra av medlemmarna kommer från Clejani, byn som är känd för sina många skickliga romska musiker. De andra kommer från Bukarest och Moldova.

De turnerar runt i världen och har besökt Sverige flera gånger. I Göteborg blev det ett kärt återseende, för där bor Aurel Ionitas kusin, den kände gatumusikern "Florino" Cristian Ionita.

Det blev en härlig kväll på Musikens Hus och vi önskar MRB välkomna tillbaka!

Amandas resebrev

I artikelserien "I förintelsens fotspår" här vi berättat om resan till Polen och de platser som vittnar om nazisternas mordiska framfart.

En av dem som var med på resan var Amanda Lindgren, en ung resandetjej. Hon är fotograf. I detta brev berättar hon om hur resan har förändrat hennes syn på Förintelsen.

Text och foto: Amanda Lindgren

Före resan fokuserade jag till största delen på själva mördandet och inte så mycket på hur nazisterna såg på saken. Men nu efter resan har jag insett att det är viktigare att komma ihåg hur människorna levde. Hur människornas vardag såg ut och varför kriget utvecklades som det gjorde. Jag har nu fått en större förståelse om hur och varför Förintelsen ägde rum.

Framförallt har jag insett att folk mord inte inleds med syftet att någon ska dö. Drivkraften är att slippa se människor som man blir störd av genom att flytta på dem någonstans där man slipper att ha med dem att göra. Att skapa ett rent samhälle. Mördandet inleddes i små steg och kom sent i processen.

Christers detaljerade berättelser om människors liv, alltifrån officerare till offer har gett mig en mycket större förståelse om hur allt hänger ihop. Det har gett en verklighetsförankring bland alla dödssiffror.

När vi besökte gränden i Lodzs getto där nazisterna hade samlat tusentals romer i syfte att mörda dem berättade Christer att romerna mördats för att de ansågs vara arbetsskygga och asociala. "Nazisterna valde att rensa bort oss i syfte att uppnå det rena drömsamhället", sade han.

När jag stod i den trånga gränden och lyssnade på Christers berättelse blev mitt sinne mycket tungt. Vi romer möts än idag av många fördomar.

De tankar och fördomar som var starten till andra världskriget finns kvar än idag. Trots obligatorisk undervisning om Förintelsen så har många fortfarande inte

förstått varför det hände.

Jag vet inte vad vi ska göra för att ta bort fördomarna som finns om oss. Men efter denna resa har mina tankar kretsat kring denna frågan. Än har jag inte hittat några svar. Men jag vill lära mig mer så att vi tillsammans snart hittar en lösning.

Ett utav besöksmålen som berörde mig starkast var Chelmno. Christer berättade hur man stegvis effektiviserade mördandet genom olika uppfinningar. Platsen där hundratusentals människor gasats ihjäl var liten till ytan. Det fanns ett bortsprängt slott som de hade lurat in människorna i för att i mörker sedan leda dem genom en tunnel in till lastbilar där de stängdes in och blev ihjälgasade.

Det är svårt att beskriva hur det känns när man står vid en plats där så många människor mördats. Jag skärmade av mig, annars skulle jag inte orka. Vid ruinerna av slottet som nazisterna sprängt fanns en trappa kvar.

Vi stod en stund och betraktade den. Vi föreställde oss att människor efter människor hade tagit sina sista trappsteg här. Jag blev mycket berörd av denna plats. Jag kände mig arg och maktlös.

Jag och Domino reflekterade även över att det på minnesmärkena stod att ca 300 000 judar hade mördats här. Det stod inte ett ord om romer, trots att flera tusen romer också mördats här.

En annan plats som också berörde mig djupt var den judiska kyrkogården. Christer visade oss att genom att läsa av

symboler på gravstenarna kunde man få en glimt av hur människorna som låg begravda där hade levt. Om man hade varit fattig eller rik, om man varit präst eller hantverkare, hur religiös man hade varit med mera. Han öppnade mina ögon och fick mig att förstå att bakom varje gravsten fanns en människa.

Kyrkogården var mycket ovårdad. Det växte upp träd som pressade undan gravstenar. Det låg godispapper på marken och man märkte att ingen tog hand om kyrkogården. Christer frågade oss "Hur kommer det sig att ingen är här och vårdar sina föräldrars och släktingars grav?" Jag tänkte att de förmodligen hade flyttat därifrån. Efter en liten stund svarade Christer att "De barnen föddes aldrig och detta är vad som kallas massmord".

Det var först då som jag förstod vad ordet verkligen innebar. Att generationer efter generationer aldrig kommer att födas. Att få en glimt av enskilda människors liv som blivit mördade samtidigt som man inser att deras barn, barnbarn och barnbarns barn aldrig kommer att födas. Det är en mycket tung tanke.

Under resan fick vi också höra ett vittnesmål ifrån en överlevande rom. Han

berättade vad han hade varit med om under kriget som politisk fånge. Det handlade till största delen om de olika tillfällena han blivit brutalt misshandlad.

Men efteråt insåg jag att han inte någon gång pratade om att han var den enda i sin familj som överlevt kriget. Det var nog svårare att prata om att hans mamma, pappa och syskon var döda, än att prata om hur han blivit fysiskt misshandlad.

Förutom alla intressanta platser jag har

besökt så är det första gången jag träffat så många människor från samma kultur som mig. Det var fint att få lära känna er och för första gången känna att man inte är konstig för att man är beroende av desinfektionsmedel.

Det var också mycket intressant att få träffa människor ur samma generation som mig med en mycket liknande uppväxt som min egen. En generation som har växt upp med att dölja sin identitet.

Innan resan dolde jag min härkomst. Om någon frågade varför jag är brunögd svarade jag att jag är valon efter min mor, jag svarade aldrig att jag även är resande.

Jag har blivit uppfostrad i att man inte pratar om sådant, för att undvika problem i skolan och arbetslivet. Efter denna resa vill jag istället dela med mig av min kunskap så att fördomarna om oss en dag försvinner. Jag har mycket kvar att lära om vår historia, men detta är en början.

Jämlikhet via kök och radio

Projektet Unga Romer i Etern startades för att medlemmarna i föreningen Romano Hango i första hand ville öka jämställdheten i "sitt eget tält".

Projektet har fått stöd av Ungdomsstyrelsen.

Text: Bengt O Björklund **Foto:** Dragan Lärhund

Dragan Lärhund är ordförande i föreningen Lovara i Lund men han var också mycket aktiv i projektet Unga Romer i Etern.

– Tanken var att samla lika många killar som tjejer i vår föreningslokal. Vi hade olika teman som till exempel matlagning. Vi gjorde så att ungdomarna fick byta roller också. Ibland fick killarna vara passiva ibland var det tjejerna som fick vara det.

I dessa rollspel turades killar och tjejer om med att köra med varandra.

– Tjejerna fick köra med killarna, säga åt dem att hämta än det ena än det andra, fixa det och fixa något annat.

Dragan menar att detta ledde till att samtliga fick en större respekt för varandra.

– De unga killarna och tjejerna fick också prata om sina erfarenheter från träffarna.

Projektet har, menar Dragan, lett till en större förståelse.

– De har insett betydelsen av utbildning och arbete. Under träffarna har vi också diskuterat äktenskapet. Tjejerna säger själva att de vill ha både utbildning

och jobb innan de gifter sig. Då tycker jag att vi har kommit långt.

Även killarna var av samma åsikt.

– De vill ju också ha utbildning och arbete.

I samband med projektet fick ungdomarna också vara med och prata i radion på en romsk lokalradiostation.

– Under dessa direktsändningar berättade bland annat tjejerna om vikten av att utbilda sig och skaffa arbete.

Ungdomsgruppen provade även att vara tillsammans på stranden, men kände

sig lite obekväma över att behöva bada tillsammans.

Föreningen Romano Hango har alltså tillgång till en studio en gång i veckan.

– Det är många invandrarföreningar som också sänder där. Vi sänder numera på söndagar klockan fyra på eftermiddagen.

Under projektets gång har man också haft mattävlingar.

– Det var killarna som vann, säger Dragan och skrattar. Någon gång ska de också ha tur.

Om det blir någon fortsättning på projektet är idag oklart.

Romerna i föreningen Romano Hango har sitt ursprung i Banatområdet i gamla Jugoslavien.

Under sändningarna i Lund pratar man på både romska och svenska.

Två av tjejerna i projektet i livesändning.